ZJARA 'L GERUSALEM

"Trid tiġi Ġerusalem?" saqsieni darba, f'Novembru li għadda, l-Patri Kumissarju tat-Terra Santa. "Jien sa mmur s'hemm għal Għid il-Kbir. Jekk trid tiġi, mmorru flimkien".

Jien kont Ġerusalem, qabel. U domt hemm biċċa sewwa, għax domt fuq it-tnaxer sena. Imma xtaqt narġa' naraha; u wkoll, kelli wegħda x'intemm. U l-Patri għal hekk saqsieni, għax kien jismagħni ngħid li rrid narġa' mmur.

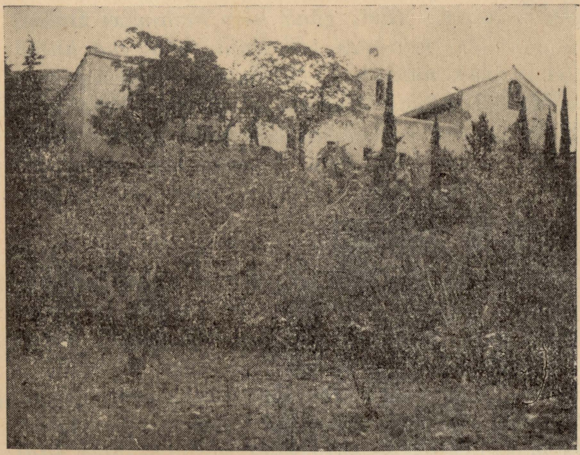

Libnân — Id - Dejr tal-Franġiskani f'Ħarisa fejn għandhom skola tas-Subjien li jridu jsiru rħieb.

(Ara l-faċċata li ġejja)

"Xi kemm tkun in-nefqa?" saqsejtu jien. U qalli, bejn wieħed u ieħor. U rajt li n-nefqa kont niflaħha. "Tajjeb, mela. Niġi!" weġibtu jien.

* * *

Għamilt passaport ġdid, għax li kelli kien għadda żmienu, u jum it-tluq minn Malta wasal. Kien il-Ġimgħa, 15 ta' Marzu li għadda. F'xi l-11 ta' fil-għodu rkibna l-ġifen — ġifen Daniż tat-tagħbija, li kellu żewġ kabini għal passiġġieri wkoll — u tlaqna lejn Sqallija l-ewwel, ftit fuq nofs inhar. Wasalna Katanja meta kien dalam.

Il-għada l-Pulizija ta' hemm tawna l-permess li ninżlu l-art, u nżilna. Il-Kumissarju għandu l-ħbieb Franġiskani hemmekk, u mar jarahom, u mort jien ukoll. Il-għada, l-Ħadd, irġajna nżilna l-art, u dħalna naraw il-Kattedral ta' Sant'Agti l-ewwel, imbagħad morna Aċireale, id-Dejr tal-Franġiskani, qrib l-Etna, u l-Patri qaddes hemm. F'nofs inhar kilna mal-Franġiskani, fir-refettorju tagħhom. U ftit wara tlaqna lejn Katanja u tlajna fuq il-ġifen li kien iħott it-travi tal-ħadid, għad li kien il-Ħadd. It-Tnejn fil-għodu wkoll inżilna l-art. Żorna Dejr ieħor Franġiskan, imbagħad morna ftit il-Villa Bellini u rajna l-istatwi tan-nies kbar Taljani li jinsabu hemm. U rajna wkoll l-arloġġ tal-fjuri li jsemmuh hawn Malta — li ma hu arloġġ tal-fjuri xej. Fis-6,15 ta' fil-għaxija l-ġifen telaq u fid-9 tal-pitgħada fil-

għodu wasalna fil-port tal-Greċja li jgħidulu l-Pirew.

Hawn ukoll il-Pulizija tawna karta biex ninżlu l-art; imma dik inhar ma stajniex ninżlu, għax il-ġifen rabat f'nofs il-port, 'il bgħid mill-art, u dgħajjes ma kienx hemm. Il-għada, imma ftit wara s-7, fil-għodu l-ġifen iċċaqlaq u resaq mal-mol. Aħna nżilna l-art, sarrafna xi ħaġa tal-flus, għax flus Griegi ma kellniex, u rkibna l-ferrovija u morna sa Ateni. Tlajna naraw l-Akropli, u fuqha l-Arjupagu, fejn darba ppriedka san Pawl (Atti, XVII, 15-34). Il-Kumissarju kien hemm drabi oħra, u ma riedx jibqa' tiela' sa fuq nett. Qagħad jitkellem ma' wieħed Grieg li jaf l-Ingliż. Jien tlajt. Dort kull imkien bil-għaġla, u ttawwalt fil-knejjes Pagani li hemm; u ġbart mill-art biċċa fuħħara u xħettha fil-but, tifkira, u nżilt. Sibt il-Patri, morna rkibna l-ferrovija u tlaqna lejn il-port. Fil-għaxija tlaqna m i l l - Pirew, u wara jumejn u tliet iljieli baħar, fil-għodu bikri, w a s a l n a Bejrut.

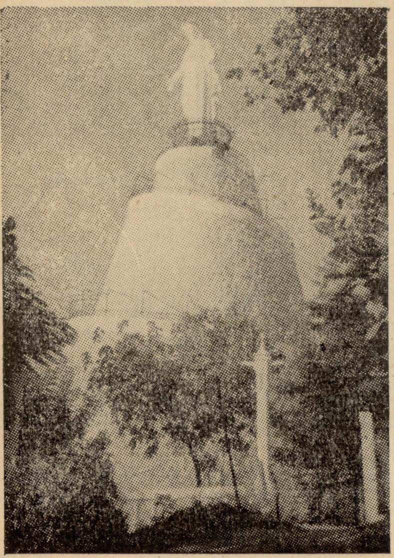

Libnân — Il-Madonna l-Ħarisa, imsemmija hekk għax hi tħares lil pajjiż minn kull ħsara.

Bejrut hi belt kbira u sabiħa. Fiha 'l fuq min-nofs miljun ruħ, aktar min-nofshom Insara. Il-knisja tal-Franġiskani, fil-għodu, l-ħin kollu mimlija bin-nies. Meta tkun barra ma tarax ħlief nies, huma u għaddejjin minn quddiem il-knisja, jroddu s-salib. Qagħdna f'Bejrut jumejn u nofs: mill-Ħadd fil-għodu sat-Tlieta fis-1,30 ta' wara nofs inhar. Kif konna hemm, darba morna f'belt f'xatt il-baħar, jisimha Ġunija, u minn hemm tlajna (dejjem bil-karozza) f'belt oħra, fil-għoli, fuq l-iġbla, jisimha Harîsa, fejn il-Franġiskani għandhom Dejr u skola għat-tfal subien li jridu jsiru Rħieb. Ftit bgħid mid-Dejr, hemm dik l-istatwa tal-Madonna, kbira għall-aħħar, fuq kappella donnha borġ imlenbet, li ktibna fuqha darba (ara dan il-Qari, is-Seba' sena, April Ġunju, 1961). Magħna kien hemm Patri Spanjol. Hu u l-Kumissarju baqgħu isfel, jitħaddtu, ħada l-kappella, imma jien tlajt it-taraġ kollu sa fuq nett, fejn kien hemm nies oħra wkoll. Imbagħad morna d-Dejr ta' Harîsa, u l-Patri Spanjol għamel naqra ta' ċerimonja — libbes ta' Franġiskan tifel ta' xi sentejn u nofs, għax kellu wegħda. Imbagħad, l-Ajk Ġermanis, li hemm, ġebilna l-gallettini u fetħilna flixkun birra kbir kull wieħed. Kilna gallettina, xrobna l-birra, qagħdna nitkellmu ftit, iżżejnieh ħajr, u tlaqna mill-ġdid lejn Bejrut.

Dort ftit ma' Bejrut, darba waħdi (u xtrajt xi kotba: Dizzjunarju In-

gliż-Għarbi; Il-Għâhed il-Ġedid [New Testament], bil-Għarbi wkoll u l-Qorân) u darba mal-Kumissarju u għoġobni wisq. Imbagħad tlaqna minn hemm, bit-*taxi*, għal D a m a s k u . Għaddejna minn ġewwa widjien u minn fuq iġbla għolja, u ħin minnhom għaddejna bit-*taxi* minn ġewwa s-sħab! Tas-sew! It-triq kienet tgħaddi minn fuq quċċata ta' ġebel għoli, li dak il-ħin kien mgħotti bis-sħâb, u aħna, bit-*taxi*, għaddejna min-nofsu. Kien hemm karozzi oħra għaddejjin, kollha bil-fanali jixegħlu, għad li ma kienux daqqu it-3 ta' Misilmin, li jgħidulha tal-Ummâwi (l-Ummajjadi), li l-ewwel kienet tempju tal-Pagani, fi żmien ir-Rumani, imbagħad Bażilka tal-Insara fi żmien il-Biżantîn. Hemm bħal qabar ġewwa fiha bil-koppla fuqu, fejn jgħidu li hemm ras san Ġwann il-Għammied. U naħa oħra hemm il-qabar ta' Sâleh id-Din. Għaddejna wkoll mit-triq id-Dritta (Atti, IX, 11), u żorna d-dar ta' Hananija, u l-kappella tal-Waqgħa ta' san Pawl, u l-Għar ta' ma' ġenbha u Bab Tuma. Rajna, d-Dar ta' Ġuda, (li issa hi Moskija żgħira tal-Misilmin) f e j n

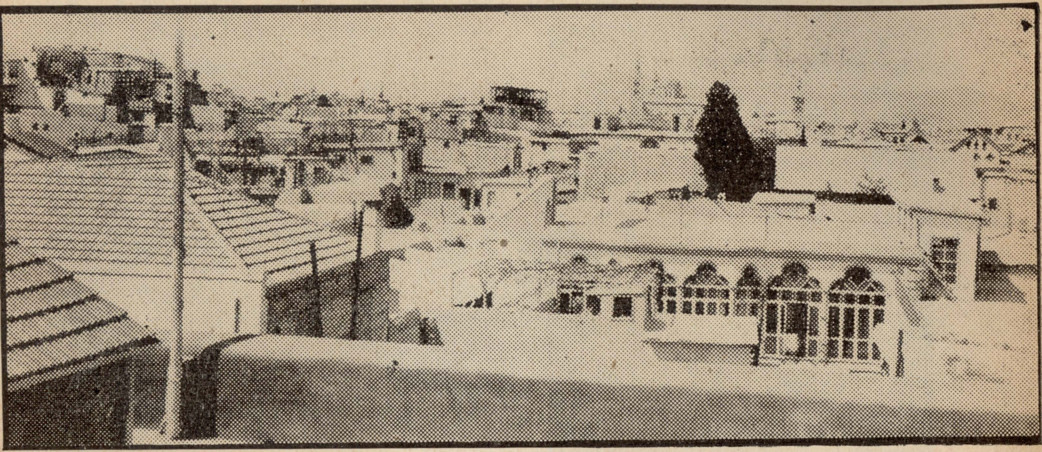

Is-Surija — Dehra ta' sehem mill-belt ta' Damasku. Fil-bgħid jidher il-kanpnar tal-knsija tal-Franġiskani.

wara nofs inhar. Imbagħad bdejna neżlin 'l isfel u wsalna f'wetgħa, u dħalna Damasku, li hi belt kbira u sabiħa, b'toroq ġodda u wesgħin, b'karozzi u trammijiet jiġru fihom, ilellxu bl-indafa, donnhom h a r ġ u mill-magħmel il-lum. Domna Damasku qisna jum, għax il-għada tlaqna. Imma lħaqna dorna dawra sewwa mal-belt, biċċa bit-*taxi* u biċċa bil-mixi. Żorna l-Moskija l-Kbira tal-tgħammed san Pawl, ftit wara li deherlu Kristu. U fil-knisja t a l - Franġiskani, rajna wkoll il-għadam ta' uħud mir-Rhieb (Franġiskani) li kienu qatlu d-Drużi f'Lulju ta' mitt sena ilu (1860). Dal-għadam jinstab fuq artal, ġewwa tebut tal-kristall b'żewġ saffi. Hemm erbat irjus tar-Rhieb maqtula. W i e ħ e d minnhom għandu daqqa ta' mannara fuq għajnu l-leminija li tibqa dieħla

sa ġewwa moħħu, ieħor għandu nagħsu tax-xellug mifqugħ. Il-Franġiskani l-maqtula kienu tmienja, imma fit-tebut, irjus erbgħa biss hemm. F'dan il-Qari konna ktibna xi ħaġa fuqhom (is-Sitt Sena, Lulju, 1960)

Tlaqna minn Damasku nhar l-Erbgħa, 27 ta' Marzu, fis-1, 30 wara nofs inhar. Għaddejna qrib ħafna bliet, fosthom il-wisq m a g ħ r u f a Ġerax (ara xi ktibna fuqha, il-Ħames sena, 1959, Lulju-Settembru, faċċata 68), li rajna l-bieb tagħha, bi tlieta, u s-srâbat tal-kolonni ta' żmien irferħ. Ma kontx qiegħed nara stampa! Kienet il-Bażilka tal-Ġetsemni, tas-sew! Irġajt ġejt Ġerusalem!

Ix-xufier baqa' jsuq mas-sur issur, sa kemm fl-aħħar daħal qalb ħafna bini ġdid, kollu ħwienet kbar, bil-vetrini jlellxu bid-dwal tan-neon, imlewnin. Toroq wesgħin, miksijin bl-asfalt, f'nofshom ħmiemel twal, bix-xitel tal-fjuri u s-siġar żgħar, imdawla b'fanali elettriki, donnu bi nhar, u nies jimxu u jitħaddtu, lebsin pulit. It-*taxi* waqaf quddiem aġenzija ġdida u x-xufier niżel u qala

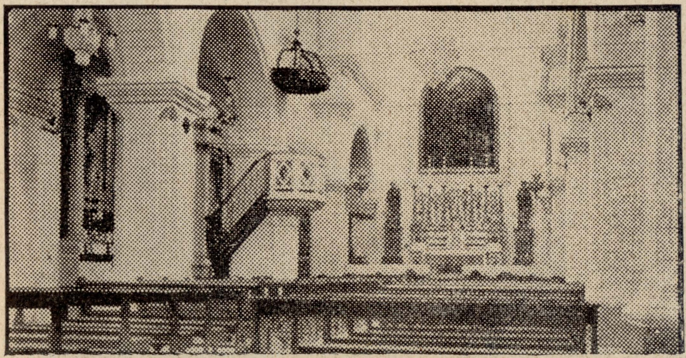

Damasku — Il-knisja tal-Franġiskani minn ġewwa. Innaħa tal-lemin, ħada l-bieb ta' barra, jinsab l-artal li fuqu hemm it-tebut tal-kristall bil-għadam tal-Franġiskani maqtula mid-Druzi fis-sena 1860.

Rumani. Wasalna Għammân fil-5, u fil-5, 30 tlaqna minn hemm lejn Ġerusalem. Domna sejrin sagħtejn, u laħaq dalam. Ħin wieħed, kif konna għaddejin minn qalb id-djar, saqsejt lir-raġel ta' ħdejja dik il-belt x'kien jisimha, u qalli: "l-Għażarija" (jiġifieri: Betgħanja), u hekk għaraft li konna qrib Ġerusalem. Ħarist 'il fuq, u rajt il-kanpnar tar-Russi fuq Ġebel iż-Żejtun. Bqajt inħares 'il barra u ftit wara lmaħt il-Bażilka tal-Ġetsemni. Bdejt nolfoq, u d-dmugħ niżel minn għajnejja bilż-żewġ bagalji, tiegħi u tal-Kummissarju, u qegħdhomlna fl-art, u telaq u mar.

Kien hemm tifel ibiegħ il-gazzetti u saqsiena fejn irridu mmorru, u jien għedtlu Casa Nova. Qal li kien jaf fejn hi Casa Nova, u qabad il-bagalja tal-Kummissarju biex jerfagħha u jwassalna hu. Ġie tifel ieħor, iswed, iżgħar minnu, u rafa' l-bagalja tiegħi, u bdew isallbu qalb in-nies, u aħna nimxu warajhom. Wara ftit mixi rġajna rajna s-swar, u ftit wara deher ukoll wieħed mill-bibien ta' Ġe-

rusalem. Kien Bab il-Għamûd. Dħalna minn dak il-bieb għal ġewwa l-belt, imxejna mat-triq ta' Han iż-Żejt, u wasalna ħada s-VII Stazjon tal-Vija Sagra, u lwejna għat-telgħa, u ġejna quddiem id-Dejr tas-Sorijiet. **Wara ftit wasalna** d-Dejr ta' san Salvatur, u l-Kumissarju ħallas lit-tfal u ħalla l-bagalja tiegħu għand il-bewwieb, u ġie miegħi sa Casa Nova. Jien bqajt hemm, u l-Kumissarju raġa' lejn san Salvatur.

vetta, jurini l-kamra fejn kelli norqod. U kif sibt ruħi waħdi, għalaqt il-bieb, u nżajt, u dħalt fil-friex u rqadt.

Il-għada fil-għodu stembaħt ftit wara l-5. Qomt, inħsilt, ilbist u ħriġt; u mort nisma' l-quddies fil-Qabar ta' Kristu, bħal ma kont nagħmel fl-antik. Domt hemm isfel sa xi s-7, imbagħad tlajt Casa Nova, ħadt kikkra kafè iswed, u ħriġt barra ndur.

Damsaku — It-triq id-Dritta, msemmija fl-Atti tal-Appostli. Hi dritta ta' bil-ħaqq, u minn dak iż-żmien sal-lum għadha għandha dak l-isem.

Il-Patri Direttur ta' Casa Nova qalli nidħol id-Dining Room, u dħalt, għal kemm ma kontx qiegħed inħoss ġuħ, daqs kemm kont għajjien. Ġebuli l-ikel, u jien naqqart xi ħaġa u xrobt nitfa żgħira nbit u qomt u ħriġt lejn id-desk. Għajjatli taddesk, u tani formla u qalli nimlieha. Imbagħad bagħat żagħżugħ biċ-ċa-

Kif inhi Ġerusalem issa? Tbiddlet xej ma' tul dawn it-30 sena? Misswar 'il barra tbiddlet, għax kemm il-naħa kien raba u issa sar belt, moderna, bħal bliet moderni l-oħrajn. Mis-swar 'il ġewwa tbiddlet u ma tbiddletx. It-toroq għadhom dojoq u tliegħi u nżieli, bħal ma kienu, imma fejn l-art kienet bil-mazkân

jiżloq, issa mballta bil-*concrete*. Fejn il-ħitan kienu suwed bil-ħmieġ, kollha xquq u għabra mwaħħla magħhom, il-lum imkaħħlin u mbajdin. Il-ħwienet m'għadhomx bil-*bibien*

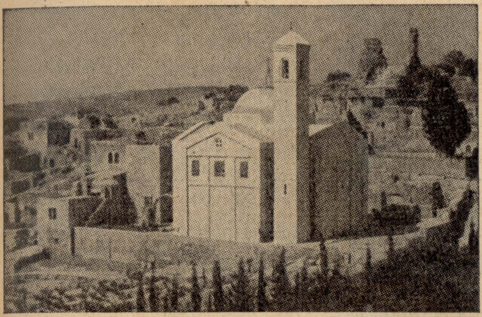

Betanja, qrib Ġerusalem — Dehra tar-raħal u l-knisja l-ġdida ta' san Lazzru.

rewwieħa u bla miżbugħa; imma bil-vetrini u l-ħġieġ tagħhom nadif. Ma għadx hemm frak tal-ħaxix u qxur ta' kull xorta fl-art, fit-triq, bħal ma kien dari. Issa l-kenniesa, tnejn-tnejn, bl-uniformi qishom Pulizija, b'tank bir-roti ma' ġenbhom, jikinsu n-nhar kollu, jaslu sat-tarf tat-triq u jerġgħu jibdew mill-ġdid. Ma għadhomx jidhru x-xkejjer maħmuġa, minxura fil-għoli, minn ħajt għal ħajt, biex jagħmlu d-dell. Min irid id-dell fuq bieb ħanutu, issa, għandu purtiera sabiħa, titla' u tinżel, idaqqasha x'ħin u kif irid hu. Kollox għall-aħjar. M'hux ftit, imma ħafna għall aħjar. Imma hemm ħaġa, aktarx ta' dwejjaq, li ma kenitx hemm qabel: il-karozzi Amerikani, kbar u wesgħin, li jgħaddu minn xi toroq ta' ġewwa l-belt. It-toroq minnhom dojoq; u kull waqt, kif tkun miexi, tisma' ħorn idoqq warajk, u biex tgħaddi l-karozza, jkollok titla' fuq xi għatba, jew titkaħħal dahrek mal-ħajt.

U domna ġewwa Ġerusalem tmintaxer jum. U rajna l-funzjonijiet tal-Ġimgħa l-Kbira, minn Ħadd il-Palm sa nhar il-Għid. Żorna l-Imkejjen Imqaddsa kollha; Betgħanja u Betfaġe; il-Ġetsemni u l-Pretorju, u għamilna l-Vija Sagra fit-toroq tal-belt. Il-Kalvarju u l-Qabar ta' Kristu konna nżuruhom kull jum u l-wegħda li kelli lid-Duluri, temmejtha. Erba' darbiet mort Betlehem, u darba Betġagħla u darba Betsaħûr. Qagħadna nhar Ġerko u nhar ieħor

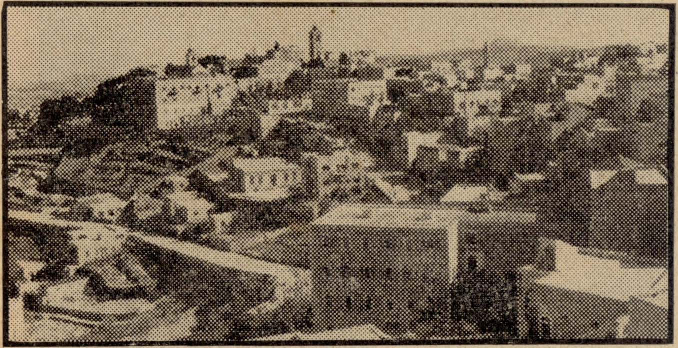

Dehra ta' Betlehem. Il-Għar tat-Twelid jaħbat bejn iż-żewġ kanpnari wieħed fin-nofs tar-ritratt, u l-ieħor fix-xellug.

Emmaws. U darbtejn tlajt dawra, waħdi, fuq Ġebel iż-Żebbuġ. Għax, m'hux għal hekk dak li jkun jaqla qliegħu u jħallas flusu? Aqwa mill-Imkejjen Imqaddsa x'fiha Ġerusalem? na l-knisja tal-Benedittini, fejn kienet id-dar ta' fejn mietet il-Madonna u ċ-Ċenaklu, u taħtu d-Dejr tal-Franġiskani l-antik. U żorna wkoll id-Dejr żgħir u l-knisja ċkejkna li l-Franġiskani bnew ftit ilu ħada

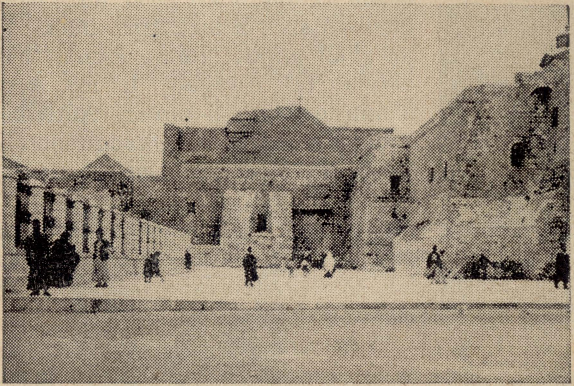

Betlehem — Il-Bażilka ta' santa Liena mibnija fuq il-Għar fejn twieled Ġesù.

Fil-15 t'April, fil-għodu, għaddejna minn Bieb Mandelbaum, għannaħa ta' Israel.

F'Israel, morna l-ewwel il-Kulleġġ tat-Terra Santa. Ħallejna l-bagalji hemm, u morna nżuru l-Sijon; żorna ċ-Ċenaklu sew. Morna għand is-Sorijiet ta' san Karlu u kilna għandhom f'nofs inhar. Wara krejna *taxi* u morna Għajn Kârem, żorna ż-żewġ knejjes li hemm, tat-Twelid ta 'san Ġwann, u ta' santa Liżabetta, u

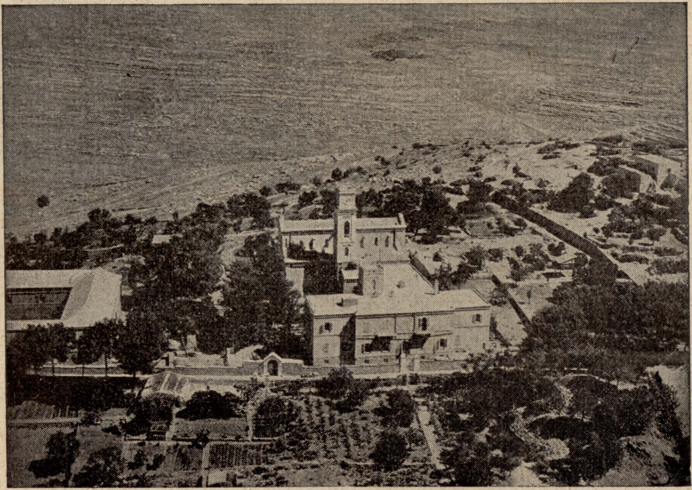

Emmaws — Dehra tad-Dejr tal-Franġiskani, tal-knisja u fix-xellug l-iskola tal-Postulanti.

rġajna lejn Ġerusalem. Ħadna l-bagalji u tlaqna lejn Ramle, fejn wasalna kien għadu ftit il-ħin. Il-Kurât ta' hemm, Patri Ġużepp Cremona, Malti, ħadna naraw il-belt il-qadima, u rajna wkoll il-borġ ta' Ramle, sabiħ, għoli mrabba' mibni mill-Għarab fis-sena 1318.

Il-għada morna Tel-Aviv infittxu aġenzija ħalli naħsbu għal irġugħna lejn Malta. Sibna l-aġenzija u ftehemna li mmorru sa Ruma, u minn u qagħadna nħarsu ftit lejn il-Bażilka li qegħda tinbena fuqha, imbagħad morna għand is-S o r i j i e t Franġiskani, fejn hemm tlieta minnhom Maltin; imbagħad żorna lis-Sorijiet Klarissi, għax magħhom hemm tnejn Maltin. Il-Kumissarju lil dawna jafhom u jaf lil nieshom hawn Malta, li bagħtulhom tislijiet.

Il-għada, fit-18, morna dorna dawra kbira bit-*taxi* u żorna għadd ta' mkejjen egħżież. Konna sitta: il-

Ġerusalem in-naħa ta' Israel — Il-Kulleġġ tat-Terra Santa, li issa hu bla studenti. Fih żewġt irħieb, Patri u Lajk, u żewġ Sorijiet biss. Il-bqija mikri għand il-Lhud. Kien mibni fl-1930 mix-Xirka tal-Kardinal Ferrari, li wara falliet u xtrawh il-Franġiskani.

Ruma Malta, bl-ajruplan. Imbagħad morna Ġaffa. Hemm żorna d-Dar ta' Xmun in-nagħal, fejn kien qiegħed san Pietru, meta ra d-dehra tal-Liżar (Atti X, 9-16). U wara morna d-Dejr tal-Franġiskani ta' Ġaffa, kilna magħhom u imbagħad tlaqna lejn Ramle mill-ġdid.

Il-għada (17 t'April) morna Hajfa, u minn hemm tlaqna lejn Nazaret. Wasalna hemm kienu s-2, u morna nżuru l-Grotta tal-Lunzjata, Patri Kumissarju ta' Malta; żewġ Patrijiet Taljani; Patri ieħor Kanadiż; Fra Sidor (il-*factotum* ta' Nazaret), u jien.

Żorna l-ewwel il-ħerba tal-knisja ta' sant' Anna, ta' żmien is-Salibijin, fejn kien raħal jismu Saffurja, imma l-lum m'hemm xej ħlief ħaxix. Minn hemm morna Kana u żorna l-knisja tat-Tieġ, u l-Kumissarju u jien morna nkellmu lil waħda soru Maltija minn Tas-Sliema li hi hemm. Wara

Kana bqajna sejrin lejn Tabarija, u għaddejna minn ħdejn il-Wetgħa ta' Hat-Tîn, fejn Sâleħ id-Din kisser tajfiet l-Insara, f'Lulju, tas-sena 1187. Wasalna Tabarija, imma ma waqafniex fiha. Għaddejna minn ħdejn Meġdel (jew Màgdala) u bqajna sejrin. Meta wasalna fil-wetgħa li jgħidulha t-Tabga, inżilna nżuru l-knisja tar-Rħieb Benedittini, mibnija fuq l-imkien sew fejn Kristu qal lil san Pietru tliet darbiet: "Irgħa nagħġieti!" (Ev. ta' san Ġwann, XXI). Minn hemm soqna lejn is-Sinagoga ta' Kafar Nahum, u żorna lilha u l-ħerba tal-kappella mibnija fil-qedem fejn kienet id-dar ta' san Pietru, ma ġenbha sew. Hemm-ġew kantajna t-*Tantum Ergo*, ma' ġemgħa żawwarin Franċiżi, li kien ġiebhom wieħed Patri li qabel kien Lhudi, imbagħad qaleb Nisrani

Galilija, — Dehra ta' qasma min-Nazaret. Jidher id-Dejr il-ġdid tal-Franġiskani, u l-kanpnar u l-knisja ta' san Ġużepp. Il-knisja li tidher fil-lemin, ma għadhiex hemm; inħattet, u flokha qegħda tinbena l-Bażilka.

kattar il-ħobż. Taħt l-artal għadha hemm il-blata ċatta fejn qagħad bil-qegħda. U hemm mużajk qadim ma' dwarha, li juri qoffa bil-ħobż u żewġ ħutiet. Minn hemm morna nżuru kappella ġdida (mibnija fuq sisien ta' oħra antika) tal-Franġiskani, fejn Kristu qagħad jekol mal-Appostli wara li qam mill-imwiet, u sar qassis. Minn hemm, imbagħad, tlajna nżuru l-kappella tal-Bejatitudni, fuq għolja, qrib Kâfar-Nahum. Hemm ktibna isimna fir-reġistru, ġewwa d-Dejr tas-Sorijiet, u xrobna flixkun luminata kiesħa, u min ried, flixkun birra, u tlaqna lejn Tabarija mill-ġdid. Għaddejna Tabarija, qbadna triq kollha siġar kbar u

sfiqa, donnha l-Buskett, u lħaqna t-telgħa tat-Tabor. Tlajna magħha, għaddejna minn raħal jismu Dabbûrja, u wara ħafna tagħwiġ u liwi, wasalna fuq ras il-ġebel, x'ħin kien ftit fuq nofs inhar. Dħalna minn Bab il-Hawwa, soqna 'l ġewwa, u waqqafna quddiem il-Bażilka sew. Inżilna mit-*taxi* u dħalna d-Dejr.

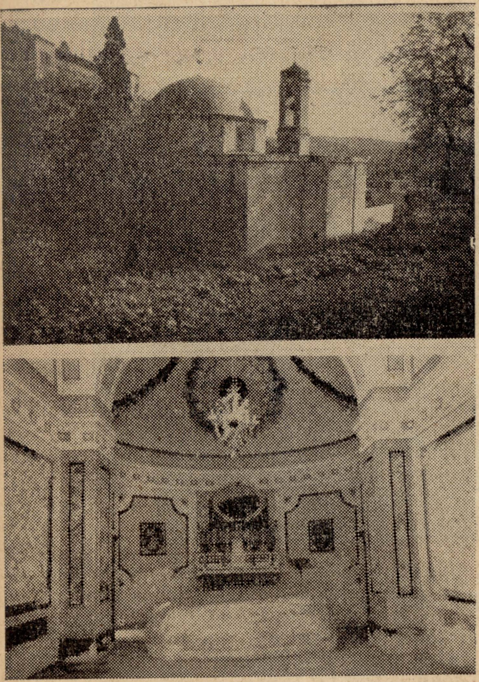

Nazaret — Il-knisja tal-Blata; fuq: minn barra; isfel: minn ġewwa.

Għaddejna minn ġewwa bħal *tunnel*, taħt l-art, u sibna ruħna fil-Bażilka. Dil-mawra hemm fuq, għalija kienet it-tielet waħda. għax mort darbtejn qabel, fis-sena 1924. L-ewwel darba morna hemm xalata, meta l-Bażilka ma kenitx għadha lesta (niftakar li rajt l-iskultur Taljan, qiegħed inaqqax il-ljuni, bi lsienhom barra, li hemm taħt l-artal il-kbir). It-tieni darba mort hemm fil-festa tal-Konsagrazzjoni, meta kien ġie l-Kardinal. U t-tielet, din. Dorna l-Bażilka, rajna kull m'hemm x'tara, sellejna ftit u ħriġna, u rġajna għad-Dejr. Rajt lis-superjur tat-Tabor, Patri Gawdenzju Governanti, li għarafni mill-ewwel. Il-lum hu Patri, oħxon u twil, imma jien nafu tifel ta' xi għaxar snin, kien jismu Peppino, l-iskola ta' Emmaws. Kilna għand ir-Rħieb, fuq it-Tabor. Ġebulna brodu tat-tiġieġ; biċċa tiġieġa kull wieħed, bil-patata maxx u l-piżelli; insalata (ħass u tadam); larinġa u banana, flixkun birra, u fl-aħħar kafè. Wara li kilna qagħadna nitħaddtu ftit, ħriġna nduru fuq il-muntanja, u fit-3,30, tlaqna lejn Nazaret.

Il-għada fil-għodu smajt il-quddies fil-Grotta tal-Lunzjata, u wara qgħadt ftit fuq siġġu, waħdi, wara l-artal. Kif ħadd ma kien qiegħed jara, qlajt żrara, xi daqs lewża, mill-ħajt tal-blat ta' ġewwa l-Grotta (u hi biss kienet tiċċaqlaq!), u tfajtha fil-but, biex neħodha tifkira, d-dar. F'xi t-8 rajt il-Kumissarju li qalli mmur miegħu nfittxu lil dak il-Patri Grieg-Kattolku, Malti, li kien jgħallem is-Seminarju hemm, Nazaret. Is-Seminarju kien fil-bgħid, u domna ħafna sejrin, insaqsu lin-nies, għax ma konniex nafu fejn. Fl-aħħar sibnieh u dħalna, imma qalulna li kien mar Ġerusalem, u kellu jarġa, jiġi dik il-lejla jew il-għada. Il-Kumissarju ħalliela risposta biex imur jaraħ Nazaret, għax kellu tislija minn Malta, għalih. Tlaqna u wasalna Nazaret u billi ma kellniex x'nagħmlu qagħdna bil-qegħda fuq ċint, ħada d-Dejr. Ġew x'erbat-itfal tal-iskola u qagħdu ħdejna (ma kellhomx skola, għax kienu l-btajjel tal-

Għid) u bdew isaqsuna fuq Malta. Saqsewni jekk Malta hemmx tadam, għidtilhom *iwa*. Jekk hemmx qara bagħli, għedtilhom *Iwa wkoll*. Hemmx banana, għedtilhom *Hemm ftit*. Saqsewni hemmx tamar, għedtilhom li *Hemm siġar tat-tamar, imma l-frott ma jsajjruħx, għax Malta ma hemmx sħana biż-żejjed*. Jekk Malta hemmx baħar. Għedtilhom *Hemm baħar kull imkien. Tmur fejn tmur, jekk tibqa' sejjer għandek* u l-*knisja*. Saqsewni għaliex, għedtilhom *Għax Malta fis-sajf, jiġi l-ħut kbir. U darba, m'ilux wisq, ħuta kbira ħatfet raġel Ingliż li kien qiegħed jgħum, u kelitu.* U mbagħad iddejjaqt inwieġeb, u għedt lil Kumissarju li kont dieħel ġewwa, ħalli nikteb ftit.

Wara nofs inhar, għal xi l-4, il-Kumissarju u jien morna nżuru l-knisja tal-Maroniti. Għaddejna mis-suq, sibna l-knisja, ħarisna ftit lejha u

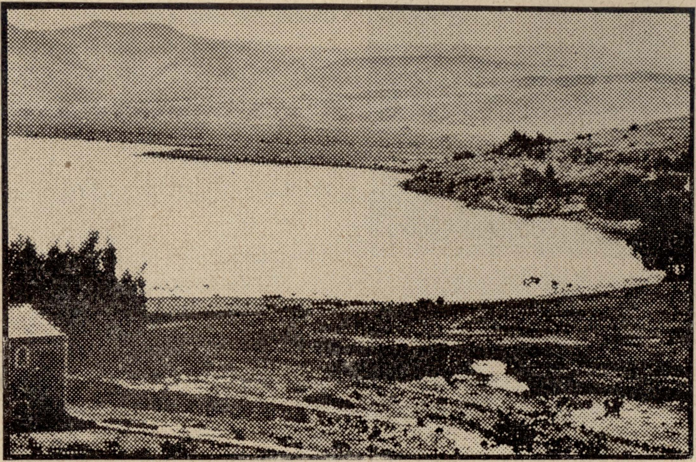

Galilija — It-Tabga, fejn Ġesù għallem u ħadem l-aktar, bħala Messija. Fil-lemin, fil-bgħid Tabarija; Lemin ukoll, fejn jidhru s-siġar, il-Meġdel; fix-xellug, tidher ftit il-knisja tal- Benedittini Ġermaniżi, fejn Ġesù kattar il-ħobż.

issib il-baħar. Jekk in-nies ta' Malta jafux jgħumu. Għedtilhom li *Qisu kull ħadd jaf jgħum, saħansitra tfal żgħar ta' seba' snin. Wieħed raġel Malti għam erbgħin mil. Telaq jgħum minn Sqallija u ried jasal bil-għum Malta, imma t-tobba ma ħallewhx jibqa' sejjer sal-aħħar nett. Refgħuh mill-ilma, jrid u ma jridx*. Saqsewni jekk jien ngħumx daqsu, għedtilhom *Le; jien ngħum biss xi minn hawn* tlaqna, għax ma fihiex x'tara. Għedtlu mmorru naraw il-knisja tal-Blata, u qal li kienet is-sħana, u ma riedx. Irġajna lejn id-Dejr u morna ħadna kikkra te. Imbagħad għaddejna mis-Sagristija u morna l-knisja ta' san Ġużepp. Ġew żewġ sinjurini Irlandiżi u qagħdu jkellmu lil Kumissarju. Qalulu li kienu *teachers* u ġew mill-Kenja, biex iżuru l-Art Imqaddsa. Qalli mmur nagħmilha ta' gwida

tagħhom jien. Mort, dawwarthom il-kripta ta' taħt il-knisja u l-Għar ta' taħtha, imbagħad ħadthom jaraw il-Grotta tal-Lunzjata u l-mużajk tat-Tielet seklu li hemm ħdejha, u fis-sirtilhom kull ma kont naf. Dehru henjin, u żżewni ħajr u telqu. Wara ftit bdiet tqattar ix-xita, u dik il-lejla ma morna mkien.

bieb tal-bitħa tal-knisja tal-Blata miftuħ, saqsejt lil Kumissarju riedx jaraha (għax kien qalli li ma raha qatt) u qalli iwa. Dħalna, u rajt raġel xiħ Għarbi li joqgħod f'kamra hemm ġew, u tlabtu jġib il-muftieħ u jiftaħ il-knisja. Fetaħha, u l-Kumissarju daħal iħares ġewwa u jien bqajt ħada l-bieb, barra. Raha u

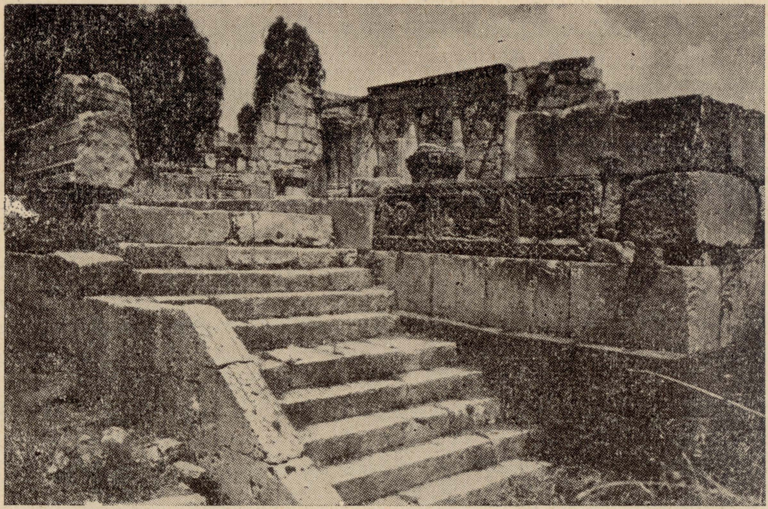

Galilija — Il-ħerba tas-Sinagoga ta' Kafar-nahum.

Il-għada fil-għodu l-Kumissarju qalli mmur miegħu għand is-Sorijiet Karmelitani, hemm Nazaret, għax ried jara soru Maltija, li jaf lil niesha (kien dejjem iridni miegħu biex insaqsilu jien, għax hu bil-Għarbi ma jinqalax). Id-Dejr tagħhom jinsab fuq għolja mill-għoljiet li hemm ma' dwar il-belt. Morna, u għaddejna mis-suq. Kien hemm il-knisja tal-Griegi-Kattolki miftuħa, u dħalna nżuruha. Kien hemm qassis iqaddes fuq artal żgħir, raġel xiħ jisma' l-quddiesa, u raġel żagħżugħ, bla ġlekk, ikanta bil-Għarbi. Daqqa jkanta r-raġel u daqqa jkanta l-qassis. Qagħadna ftit hemm u ħriġna. Bqajna sejrin, u qbadna t-telgħa. Rajt il-ħareġ, u żżejna ħajr lill-Għarbi u bqajna sejrin. Domna ħafna sejrin, dejjem għat-telgħa, u fl-aħħar id-Dejr sibnieh. Ċempilna l-qanpiena u fetħitilna soru Lajka. Qaltilna nistennew ftit ġewwa divan, imbagħad ġiet u tellagħtna fuq. Qagħdna bil-qegħda quddiem tieqa bil-grada tal-ħadid, u ftit wara ġiet is-soru, wiċċha mgħotti b'velu iswed, bħan-nisa Misilmin. Qagħdet titħaddet mal-Kumissarju u fl-aħħar qalli nwarrab ftit biex is-soru tikxef wiċċha. Jien warrabt, u baqgħu jitħaddtu ftit ieħor, u s-soru telqet u hu ġie. Morna lejn id-Dejr u għedt lil Patri li jien kont sejjer insarraf ftit flus, għax ma baqagħlix. Mort sarraft f'Barc-

lay's Bank, u damu ħafna biex sarrfuli, jiflu l-firma u l-passaport. Imbagħad bqajt sejjer indur waħdi ġewwa Nazaret. Meta rġajt, kien qorob nofs inhar.

Wara nofs inhar, il-Kumissarju qalli li kien sejjer għand is-Sorijiet Franġiskani. Billi dawk joqogħdu ħada d-Dejr, lili ma kienx jeħtieġni, għal hekk għedtlu li jien kont sejjer noqgħod ftit fil-Grotta tal-Lunzjata, għax ftit ieħor nitilqu lejn Malta, u nixtieq naraha u ma nistax. Hu mar għand is-Sorijiet u jien inżilt il-Grotta u domt hemm xi siegħa u nofs. Wara ħriġt u qagħadt nitħaddet ma' Patri Taljan. Imbagħad mort għand is-Sorijiet u sibt lil Kumissarju hemm u ħriġna flimkien. Kien il-frisk wisq barra, u dħalna d-Dejr u qagħdna fid-divan. Ġie dak il-Patri Taljan, u qagħad jitħaddet magħna fuq il-

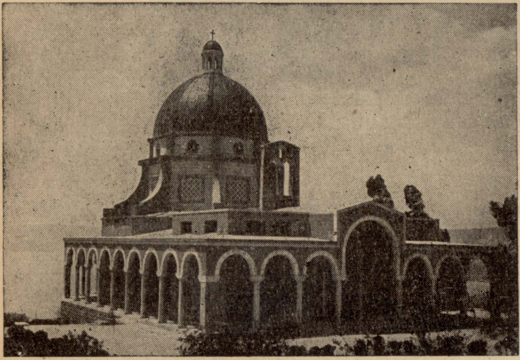

Galilija — Il-knisja tal-Bejatitudni, fuq ir-riħ ta' Kafar-Nahum.

kibbuzim tal-Lhud. Domna nitħaddtu sa kemm daqqet il-qanpiena għal kor.

Il-għada kien il-Ħadd, 21 taxxahar. L-ewwel smajt il-quddies il-Grotta mbagħad ridt immur nisma l-Quddiesa Parrokkjali wkoll. Qaddisha l-kurat, Patri Anġlu Ahmarani, li meta kien żgħir kien fil-klassi tiegħi, u kont nagħllmu l-Ingliż u s-somom jien, fl-iskola tà Gerusalem. Meta dħalt il-knisja kien għadu kemm qara l-Evanġelju u kien qiegħed ifisser xi ħaġa fuqu. Wara l-quddiesa s-sagristan ġieb żewġ siġġijiet kbar tal-bellus, u żewġ ġenuflessorji, quddiemhom, u żewġ qsari bil-palm, li qegħdhom fuq il-balavostri tal-artal. Intbaħt li kien hemm tieġ, u qagħadt il-knisja, nara l-għarajjes deħlin. Daħlu. Il-għarusa liebsa bħal għarajjes tal-Ewropa, kollox tal-ħarir abjad, u bil-velu, u l-*bride's maids*, u bukkett fjuri bojod f'idha. Wiċċha ma jitpinġiex. Il-għarus hekk-hekk. Resqu quddiem l-artal, u Patri Anġlu beda jaqra. Dam ħafna jaqra, u jien iddejjaqt u ħriġt 'il barra. Mort nara nsibx il-knisja tat-"Tremore", tal-Franġiskani, li tinsab ġewwa ġnien. Mort, dħalt is-sqaq, sibt il-bieb tal-ġnien, imma ma rajtx fuqu s-Salib tat-Terra Santa, anqas iż-żewġ idejn tal-Franġiskani. Ma dħaltx ġewwa, għax ħsibtni ħadt żball. Irġajt lura lejn id-Dejr.

Wara ltqajt ma' Patri Anġlu u qalli li dik l-għodwa kellu tliet tiġijiet u għal wara nofs inhar kellu sebgħa magħmudijiet. Tkellimna ftit fuq iż-żmien l-antik, u fuq ħutu u mbagħad ġie l-Kumissarju u hu mar.

Wara nofs inhar, il-Kumissarju u jien morna għand is-Sorijiet Ġużeppini, fejn hemm soru Maltija, u hu jaf lil niesha wkoll. Imbagħad ġew hemm is-sorijiet Franġiskani, u ġiebu magħhom il-kaxxa tar-ritratti, u ħriġna barra, u ħadnielhom ir-ritratt. Wara ftit ġie wkoll il-qassis Grieg-Kattolku l-Malti, dak li ma konniex sibnieh meta morna s-Seminarju tagħ-

hom infittxuh. Domna xi siegħa nitħaddtu flimkien.

Il-għada, t-Tnejn, 22 t'April, fid-9,15 ta' fil-għodu, tlaqna lejn Tel-Aviv, biex minn hemm immorru Ramle, naħsbu għat-telqa tagħna lejn Malta, bl-ajruplan. Wara ħafna sewqan, l-ewwel għan-niżla, f'toroq imgħawġa, imbagħad fil-w e t g ħ a, f'toroq dritti, wasalna Tel-Aviv, ftit wara l-11. Bil-mistoqsija sibna l-*buses* ta' Ramle, u rkibna u tlaqna, u konna hemmekk ftit wara li daqq nofs inhar. Wieħed tat-*taxi*, f'Nazaret, biex iwassalna Ramle talabna ħames liri Ingliżi; u aħna wasalna Ramle, xorta waħda, bi tmintaxer xelin!

Wara nofs inhar ħriġna nduru dawra barra, imbagħad q a t t a j n a l-bqija taż-żmien nitħaddtu ma' Fra Valerju (wieħed Lajk Taljan, nafu x'erbgħin sena ilu) quddiem il-knisja fil-bitħa tad-Dejr.

Fis-16 tax-xahar kienet mietet mara Latina f'Ramle, għal hekk fit-23 saritilha quddiesa kbira fil-knisja, għeluq it-tmient ijiem mill-mewt. Kemm domt Ramle, qatt ma rajt nies il-knisja għal quddiesa, imma dik inhar kienet qisha mimlija, sal-bieb. Qaddes il-Kurat, Patri Cremona, u kantaw il-bniet tas-sorijiet u s-surmast tas-subjien. Wara l-quddiesa, il-Kummissarju u jien morna dawra twila mas-suq, u domna barra sal-11, 30. Wara nofs inhar qagħadna ma' dwar id-Dejr, fil-bitħa jew fil-ġnien. Imbagħad ħriġna dorna dawra oħra tal-aħħar, u domna barra sas 6,30.

Il-għada, fl-24 tax-xahar, kien l-aħħar sbieħ tagħna fl-Art Imqaddsa, għax dik il-għodwa, fil-10, 20 kellna nitilqu minn hemm bl-ajruplan. Wara l-quddies ħadna kikkra kafè u niżżilna l-bagalji fid-divan. Il-Patri President ma kienx hemm, għax kien mar Nazaret, għad-difna ta' Patri Laganà, is-superjur ta' Kafar-Nahum, li kien miet għall-għarrieda fit-23. Patri Cremona ġebilna *taxi*, u fit-8,15 tlaqna lejn l-ajrudrom. Patri Cremona ġie magħna, u wassalna u telaq, imma aħna domna nistennew ħafna hemmekk. Imbagħad rawlna l-passaporti u ħarġuna nistennew naħa oħra, taħt tinda. F'xi l-10 rkibna l-ajruplan "Olympic", tal-ġett, u fl-10, 20 tar. Tala' fil-għoli għall-aħħar, hekk li meta konna nħarsu

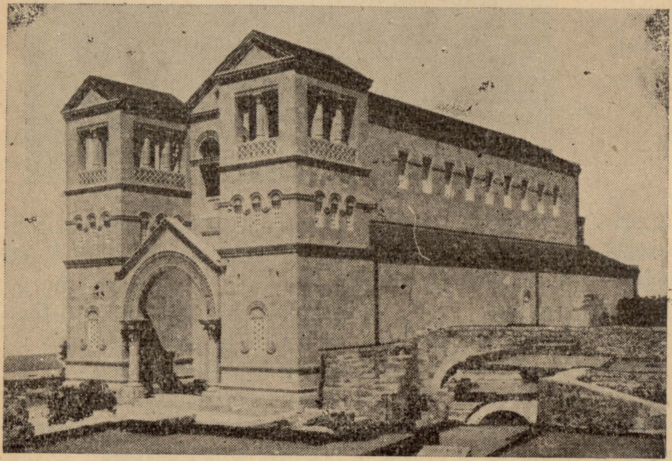

Galilija — Il-Bażilka tat-Tabor minn barra.

’l isfel, anqas il-baħar ma kien jidher. Kien jidher kollox blù, u ’l isfel ħafna, s-sħab. Wasalna Ateni qabel nofs inhar. Waqafna hemm għal ftit, u f’xi n-nofs siegħa tlaqna lejn Ruma. F’xi la lejn il-Mużew tal-Vatikan. Wara nofs inhar ma morna mkien, għax qabdet nieżla x-xita u damet nieżla sa fil-għaxija. Il-għada żorna Scala Santa, u santa Maria Maggiore, u bqajna sejrin lejn l-ajrudrom. F’xi

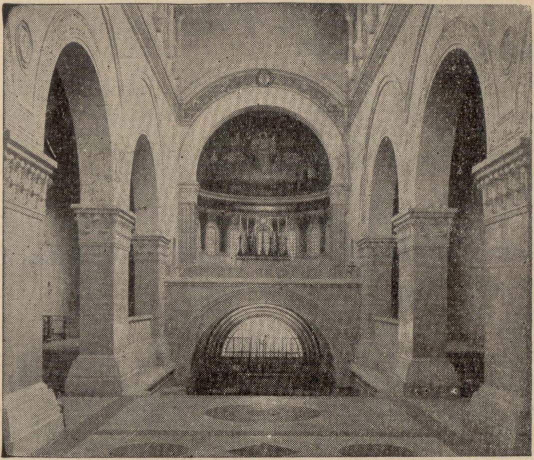

Galilija — Il-Bażilka tat-Tabor, minn ġewwa.

Wasalna Ruma għal xi l-4, u ħallejna l-bagalji d-depostu, u rkibna l-bus u tlaqna lejn il-belt. Il-għada fil-għodu dorna dawra mal-knejjes: san Ġwann Lateran u san Pietru, u morna wkoll ħarisna ħarsa bil-għaġs-2, 30 tirna, ma’ ajruplan BEA lejn Malta, u f’xi l-4 wasalna Ħal-Luqa b’is-sliem. Għal xi l-5, wara ħarġa ta’ sitt ġimgħat sewwa, ftaħt il-bieb u dħalt id-dar. U hekk temmet il-ġrajja taż-*Żjara ’l Ġerusalem.*

HANNA L-MALTI.

HREJJEF TAL-PATRIJIET

Meta kont Ġerusalem jien, u kont ngħallem xi ħaġa fl-Orfanatrofju tal-Franġiskani, fid-Dejr ta’ san Salvatur, kont dieħel u ħiereġ, qisu d-dar tiegħi. Dana, għax l-Orfanatrofju jinsab ġewwa d-Dejr. U targa, f’Ġerusalem il-qadima, dak iż-żmien ma kienx hemm fejn tmur tgħaddi naqra ż-żmien fil-għaxija; u la *Talkies*, u la każini, u la Swali Parrokkjali; xej. Għal hekk jien, meta jkun il-waqt, kont immur lejn id-Dejr, nidħol mill-bieb iż-żgħir, nitla fuq, u, jew immur l-Orfanatrofju ngħaddi ż-żmien mad-Direttur u l-Ajkijiet sorveljanti, nismagħhom jitħaddtu fuq żmien il-gwerra jew fuq pajjiżhom; inkella noqgħod bilqegħda mal-Ajkijiet, nismagħhom jitħaddtu wkoll; jew, kemm il-darba, jgħidu l-ħrejjef.

Għax fid-Dejr ta’ san Salvatur hemm divan kbir, sala twila u wiesgħa, bis-sufanijiet mal-ħitan kollha,